

“HƏPİMİZ BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ”

Təyyar SALAMOĞLU,
ADPU – nun professoru

(Əvvəli ötən sayımızda)

Qurani Kərimin ən müxtəlif surələrindəki çoxsaylı ayələrdə bu məsələyə aydınlıq gətirilmişdir: “Allah yolunda (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır” (Ali İmran surəsi, 19-cu ayə); “...Müsləman olanlar haqq yolu axtarıb tapanlardır” (Əl Cinn surəsi, 14-cü ayə). Yasin surəsində (4-cü ayə) oxuyuruq: “Doğru yoldasan. (Doğru yol üzrə göndərilən peyğəmbərlərdənsən... Allahın əsl tövhid dini olan İslam dinindənsən. Bu yolu tutub gedən haqqa yetişər)”.

A.Şaiq də S.M.Qənizadə kimi, insanlığın çıxış yolunu “dəsti uxuvvət”də görür. “Uxuvvət” dini anlayışdır və mənası “qardaşlıq” deməkdir. Onun Qurani Kərimdəki ifadəsi aşağıdakı kimidir: “Həqiqətən, möminlər (dində) qardaşdırlar” (əl-Hucurat surəsi, 10-cu ayə). Ali-İmran surəsində (103-cü ayə) möminlərin qardaşlığı daha əhatəli şərh olunur: “Hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarılın və (firqələrə bölünüb bir-birinizdən) ayrılmayın. Allahın sizə verdiyi nemətini xatırlayın ki, siz bir-birinizə düşmən ikən O sizin qəlblərinizi (İslam ilə) birləşdirdi və Onun neməti sayəsində bir-birinizlə qardaş oldunuz. Siz oddan olan bir uçurumun kənarında ikən O sizi oradan xilas etdi”. Qurani Kərimin Ali-İmran surəsində möminlərə çatdırılan ayə A.Şaiqin istinad nöqtəsidir və ifadəsi belədir:

İndiki məqamda “dəsti uxuvvət”in mənası aydındır. Bəs, “rişeyi-zülmü, nifaqı yixalım” dedikdə A.Şaiq nədən bəhs açır, nəyi nəzərdə tutur? Bizim ədəbiyyatşünaslığımız “zülm”, “nifaq” anlayışlarının həmişə sosial mənasını qabartmış, ona sinfi məzmun vermişdir. A.Şaiqin şeirinin polifonik məzmununda, əlbəttə, sosial mənə vardır. Lakin şeirin mənə və mahiyyəti anlayışların sosial məzmunu ilə axıra qədər və həqiqi mənada izah edilə bilməz. A.Şaiqin şeirindəki “zülm” və “nifaq” anlayışları Qurani Kərimdən gəlir. Ət-Talaq surəsində (1-ci ayə) deyilir: “Allahın müəyyən etdiyi hədləri aşan kimsə özünə zülm etmiş olar...” Qurani Kərimdə “özünə zülm etmək” bir olan Allaha sitayiş etməmək, ona şəriq qoşmaqdır, möminliyin şərtlərindən uzaq qalmaqdır. “Allahdan başqa heç bir tanrı (məbud) yoxdur”a inam (ət-Təğabun surəsi, 13-cü ayə) möminliyin

ilk və əsas şərti kimi irəli sürülür. Buna görə də “firqələrə bölünmək” İslama nifaq salmaq kimi qəbul edilir. Qurani Kərimə görə, “firqələrə bölünən”, Allaha şəriq qoşan insan ilk növbədə özünə zülm etmiş olur. Məhz o mənada ki, bu əməli ilə Qiyamət günü cəhənnəmi satın almış olur. A.Şaiq “rişeyi-zülm”ə, “nifaq”a qarşı çıxanda, ilk növbədə, “hamılıqla Allahın ipinə (dininə, Qurana) möhkəm sarıl”mağı nəzərdə tutur, məzhəb ayrılığını “firqələrə bölünmək” kimi başa düşərək, insanı özü-özünə zülm etməkdən qaçmağa səsləyir. Şeirin geniş yayılmış variantlarından birindəki aşağıdakı beyt bunu nəzərdə tutur:

A.Şaiqə görə insan özü-özünə zülmədən məzhəb ayrılığına son vermək və bir olan Allah ətrafında birləşməklə qurtula bilər, “rişeyi-zülm”ə, “nifaq”a ancaq bu şəkildə son qoymaq olar.

Qurani Kərimdə “zülm” anlayışının sosial məzmunu da kifayət qədər işləkdir. Möminliyin şərtlərində insana hörmət və qayğı ilə yanaşmaq, hər şeyə halallıq prizmasından baxış aparıcıdır. Buna görə də haqqı olanın haqqının mənimsənilməsi batil əməl sayılır və həmin insanın həm özü, həm də haqqını mənimsədiyi insana zülmü kimi mənalandırılır. Aşağıdakı ayə bu mənəni özündə ehtiva edən ayələr sırasındadır: “Elə isə yetimə zülm etmə” (əz-Zuha, 9-cu ayə). Əl-Fəcr surəsindəki 17-19-cu ayələri bu ayənin daha təfərrüatlı açılışı kimi də qəbul etmək olar: “Xeyr! (Belə deməyin). Doğrusu, siz özünüz yetimə hörmət etmirsiniz (yetimin haqqını vermirsiniz). Mirası (halal-haramına) varmadan yeyirsiniz (qadınların, uşaqların paylarını vermirsiniz)”. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, A.Şaiqin şeiri öz polifonik məzmununda zülmün bu mənəsinə də öz içərisinə alır. Əslində, şeirin yazılma səbəbi zülmün sosial məzmunu ilə daha çox əlaqələndir. Lakin sosial amil kimi “zülm” anlayışının tarixi kökləri araşdırılır və çağdaş insanın, çağdaş dünyanın xarakterinə çevrilən keyfiyyətin yaranma tarixinə nüfuz etməyi, vəziyyətdən çıxış yolu tapmağı zəruri şərtə çevirir:

Şeirə verilən son təhlillərdən birində oxuyuruq: “Şairin fikrinə görə, əsrlərdən bəridir insanlar “zülmə alışaraq qan qusur”, bu o qədər olmuşdur ki, bəşəriyyət unudulmuşdur, ancaq bu həyat insanlığa xoş gələ bilməz. Şair bəşəriyyətə üz tutaraq tarixə müraciət etmələrini, “fitnəni, zülmü, nifaqı” məhv etmələrini xahiş edir” (1, 216). Çağdaş ədəbiyyatşünaslığın bu şərhli ilə razılaşaq. Ancaq elə buradaca ortalağa sual çıxır ki, şair “fitnəni, zülmü, nifaqı” məhv etmənin yolunu nədə görür? Bəşəriyyəti hansı yola dəvət edir?

Bəlkə bu bizim uzun illər adət etdiyimiz və sənətkarların boynuna qoyduğumuz “inqilaba çağırış”dır, “inqilabi mübarizə”yə dəvətdir? Yox, belə deyil, ən azı bu şeirdə məsələyə marksist-cəsinə həll vermək A.Şaiqin xəyalından belə keçməmişdir. A.Şaiqin romantik düşüncəsi məsələni idealistcəsinə həll edir. Bu isə o deməkdir ki, bəşəriyyətin

əsrlərdən bəri zülmə alışmasının, “pərakəndə, dağılmış” halda qalmasının tarixdən üzvi bəri gələn və bu günümüze qədər davam edən ciddi səbəbləri var. Bu günün insanları bu səbəblər üzərində düşüncəlidir və A.Şaiq bizi bu səbəblər üzərində düşünməyə, düşünərək səbəbləri aradan qaldırmağa səsləyir. A.Şaiq bəşər övladının bu günkü günə qədər “pərakəndə”, “dağılmış” vəziyyətdə qalmasının onun özünün-özünə zülmündə axtarır. Əslində insan ona göstərilən yol ilə getsə, zülm içində, “pərakəndə”, “dağılmış” vəziyyətdə qalmaz, “qanlı həyat” yaşamağa məcbur olmaz. Ortaya çoxsaylı suallar çıxır. Yaxşı, söhbət ictimai inqilablar vasitəsilə zülmü, nifaqı aradan qaldırmaqdan getmirsə, insanın alışdığı bu zülmü şərtləndirən səbəblər harada axtarılmalıdır? Bu hansı tarixdir ki, biz onu açıb baxmalıyıq və bu tarix bizə doğru yolu göstərməlidir? Ən nəhayət, haqqında söhbət gedən və bütün bu nifaq və zümlərin, dağılma və pərakəndəliyin səbəbi kimi göstərilən “unudulmuş həsəb” dedikdə şair nəyi nəzərdə tutur? Söhbət monoteist dinlərin tarixindən gedir (Ə.Hüseynzadənin haqqında söhbət açdığımız əsərindəki bir məqamı yenidən xatırlayaq: “Bəşəriyyət özü 13 əsr, yaxud 20 əsrdən bəri təcalla edən bu həqiqəti (“hübbullah” həqiqətini – T.S.) alqışlayırmı? ... Heyhat?”). Söhbət insanın dinə inancının mükəmməliyindən və qeyri-mükəmməliyindən gedir və nəhayət, söhbət insanın dini inancının mükəmməliyini və qeyri-mükəmməliyini tənzimləyən müqəddəs kitablardan gedir. Bu kitablarda müəyyən olmuş “həsəb”in – “ölçü”nün, başqa sözlə, müəyyən olmuş qaydanın unudulmasından gedir. Ən nəhayət, söhbət ondan gedir ki, bu “həsəb” – “ölçü” harada müəyyənləşir və necə müəyyənləşir.

Maraqlıdır ki, sovet dövrünün son tədqiqatlarında şeirin yazılması ilə bağlı bəzi faktlara diqqət çəkilməsi bu suallara cavab tapmağa yardımçı olur. Azərbaycan romantizminin istedadlı tədqiqatçılarından biri kimi tanıdığımız V.Osmanlı A.Şaiqin bu şeirinin “klassik alman romantizminin banilərindən Novalisin məşhur bir şeiri”nə bənzətmə kimi yazıldığını vurğulayır. V.Osmanlı yazır: “Müxtəlif romantik ədəbiyyatlarda həmin şeirə bənzər mənzumələr yazılmışdır. Onlardan biri, bəlkə də ən müvəffəqiyyətli Azərbaycan romantikinin “Hamımız bir günəşin zərrəsiyik” şeiridir” (9,130).

V.Osmanlı hər iki şeir arasında ideya-məzmun yaxınlığını sübut etmək üçün həmin şeirlərdən parçalar təqdim edir. A.Şaiqdən təqdim olunan parça-d əf:

- misralarına qarşılıq olaraq Novalisdən aşağıdakı misraları verir:

“Uzaq olanlar yaxınlaşmalıdır”.
“Axı biz eyni məbədgahda ibadət edirik”.

V.Osmanlı A.Şaiqin:

- misraları qarşısına Novalisin aşağıdakı misralarını çıxarır:

Hər iki şeirin ideya-məzmununda ortaq cəhətlərə diqqət çəkən tədqiqatçı onların forma yaxınlığını şərtləndirən bəzi məqamları da təhlil müstəvisinə gətirərək A.Şaiqin şeirinin Novalisə bənzətmə olduğundan bəhs açır. Lakin bizim V.Osmanlının təqdim etdiyi parçaları yenidən müqayisə müstəvisinə çıxarmağımız tamam başqa bir məqsədə xidmət edir. Həmin müqayisə A.Şaiqin (həmçinin Novalisin) şeirinin dini məzmun qatını və nəticə etibarlı ilə fəlsəfini və ideyasını konkretləşdirməyə imkan verir.

A.Şaiqin şeiri ilə Novalisin şeirinin əlaqələrini müəyyənləşdirib, onları sintez etsək, maraqlı bir mənzərənin şahidi olarıq:

a o o

İlk baxışdan paradoksal görünən kifayət qədər məqamlar önə çıxır. Bir tərəfdə İncil və Quran – fərqli dinlərə məxsus müqəddəs kitablar, ikinci tərəfdə “eyni məbədgah” dayanır. Üstəlik şair öz məntiqi ilə israr edir ki, “ayırılmaz bizləri İncil, Quran”. Fərqli dinlərə məxsus müqəddəs kitabların bizi ayıra bilməməsi (əks məntiqə düşünsək, birləşdirməsi) hansı məntiqə izah olunmalıdır? Suallın cavabını Novalisin şeirində tapırıq: “Axı biz (yəni istər İncilə, istərsə də Qurana iman gətirənlər-T.S.) eyni məbədgahda ibadət edirik”. “Eyni məbədgah” eyni məbud ibadət olunan yerdir. İncilin də, Quranın da, başqa sözlə, xristianlığın da, İslamın da istinad verdiyi məbud “bir olan Allahdır”. İncil də, Quran da “bir olan Allah”a sitayışı xristianlığın və İslamın təməl prinsipi, əsas qanunu elan etdiyi üçün onlar insanları ayırmır, birləşdirir. Ayrılıq dinlərin adındadır, təməl prinsiplərdə onlar bir-birini tamamlayır. Onların (İncilin və Quranın, eyni zamanda Tövratin) yerinə yetirdiyi missiya vardır. Qurani-Kərimdə Allah özünün nazil etdiyi bütün kitabları etiraf edir, onlara yetərinə dəyər verir, hər ikisinin mühüm tarixi missiya yerinə yetirdiyini buyurur. Sonuncu müqəddəs kitab kimi Qurani Kərimin gəldiyini dönə-dönə təkrar edir, ona iman gətirməyi vacib sayır.

Ali-İmran surəsində (19-cu ayə) “Allah yanında (haqq olan) din, əlbəttə, İslamdır” deyər buyuran Allah Əl-Maidə surəsində öz buyurduğunu belə şərh edir: “Ey kitab əhli! Sizə Kitabda (Tövratda və İncildə) gizlətdiyiniz şeylərin bir çoxunu bildiren, bir çoxunu da sizə bağışlayıb üstünü vurmayan (və ya sizdən bir çoxunu bağışlayan) Peyğəmbərimiz gəldi.

“HƏPİMİZ BİR GÜNƏŞİN ZƏRRƏSİYİZ”

(Əvvəli 4-cü səhifədə)

Artıq Allah tərəfindən sizə bir nur və açıq-aydın bir Kitab (Quran) gəldi. Allah öz lütfünə sığınanları onunla (Peyğəmbər və Quran vasitəsilə) əminəmanlıq (sülh) yollarına yönəldər, onları öz iznilə zülmətdən nura çıxarar və düz yola istiqamətləndirər!” (15-16-cı ayələr).

Qurani-Kərimin nazil edilməsi ilə bəşəriyyətin, bütün insanların qarşısına müsəlmanlığı qəbul etmək, Qurani Kərimə iman gətirmək fun-ksiyası qoyulur. Bu, əlbəttə, Tövrət-dən və İncildən imtina deyil. Qurani Kərim “özündən əvvəlkiləri (Tövrəti və İncili) təsdiq” edən (Yunis surəsi, 38-ci ayə) kitabdır.

Qurani Kərimdə məsələ belə qoyulur. Mömin yəhudi onlar üçün nazil edilmiş Tövrəyə inanmalıdır. Mömin xaçpərəst də onlar üçün nazil edilmiş İncilə inanmalıdır. Lakin Qurani Kərimin nazil edilməsindən sonra mömin yəhudi Tövrəyə və Qurani Kərimə, mömin xaçpərəst isə İncilə və Qurani-Kərimə inanmağa və iman gətirməyə borcludur. Qurani Kərimin əl-Qəsəs surəsində “(İki kitaba – Tövrəyə və Qurana inananlar)”a “iki dəfə mükafat veriləcəyi” bəyan olunur (54-cü ayə). Sonuncu müqəddəs kitabda Allahın sıx-sıx insanlara müraciət edərək, onları İslama dəvət etməsi və Qurani Kərimə iman gətirmələrinin vacibliyini bildirməsi bəşərin nicat yolunun Qurani Kərimdən keçdiyini göstərir. Əl-Ənbiya surəsində deyilənlər (ayə 92) bunun təsdiqidir: “(Ey insanlar!) Həqiqətən, bu (tövhid dini olan İslam) tək bir din olaraq sizin dininizdir. Mən də sizin rəbbinizəm. Buna görə də yalnız Mənə ibadət edin!” “(Ey insanlar!)” xitabı ilə bu məzmununda nazil olan ayələrin sayı Qurani Kərimdə kifayət qədərdir.

Elə isə, ortaya belə bir məntiqi sual çıxır. Əgər Xristianlıq da, İudaizm də “Allahın vəhdaniyyəti”ni tanıyan dinlədirsə, İncil və Tövrətin də əsasında Tövhid dayanırsa, onda İslam dininin gəlişi, Qurani Kərimin nazili hansı ehtiyacdən doğurdu? Qurani Kərimdə İslam dini nə üçün “bütün dinlərdən üstün” (Əl-Hucurat surəsi, 28-ci ayə) elan olunur? Nə üçün Qurani Kərimdə İslam dininə “Allahın əsl tövhid dini olan İslam dini” (Yasin surəsi, 4-cü ayə) kimi xarakteristika verilir?

Əslində, bunun cavabı çox sadədir. Xristianlıq və İudaizm Tövhid dinləri olaraq bəşəriyyətin müəyyən qismini əhatə edirdi. İslam dini monoteist dinlərin tarixində yeni və sonuncu mərhələdir. İslam dininin xristianlıq və İudaizmdən fərqli, əsas cəhəti onun bütün bəşəriyyəti əhatə edən din kimi nazil edilməsidir. Qurani Kərimdə İslam dininə xristianlığa və İudaizmə paralel, onlarla eyni statuslu din kimi yanaşılır. Qurani Kərim İslamı yer üzündəki insanların müəyyən bir qismini (Xristian və İudaizm dinlərində olduğu kimi) əhatə edən Tövhid dini kimi təqdim etmir. Sonuncu müqəddəs kitabda “müsəlman” anlayışı “Allaha təslim” mənasını verir, bir olan Allahu tanıyanların hamısı müsəlman kimi qəbul edilir. Məhz bu məntiqə Əl-İsra surəsində elan olunur: “Həqi-

qətən, bu Quran (bütün bəşəriyyəti) ən doğru yola (İslama) yönəldir...” (9-cu ayə).

Deməli, Qurani Kərimə Allahın verdiyi daha böyük dəyərin arxasında sonuncu müqəddəs kitabın bütün insanları Tövhid (bir olan Allaha inam) ətrafında birləşdirmək məqsədi dayanır və bu məqsəd mənəvi cəhətdən insanların parçalanmasının qarşısını almağa, insanlar arasındakı nifaqın, insanların birbirinə zülm etməsinin potensial mənəvi-psixoloji səbəblərini aradan çıxarmağa hesablanır. İslam dininin üzərinə düşən bu missiya Qurani Kərimdə dönə-dönə təsdiq olunur: “(Ya Rəsulum!) Biz (Qurani) sənə haqq olaraq, özündən əvvəlki kitabı (bütün ilahi kitabları) təsdiq edən və onu qoruyan (və ya onların doğruluğuna şahid) olaraq endirdik. Sən onların arasında Allahın nazil etdiyi (Quran) ilə hökm et... Hamınızın axır dönüşü Allahadır...” (əl-Maidə, 48-ci ayə).

Buradan belə bir nəticə çıxır ki, Tövrətin və İncilin əsasında dayanan Tövhid inancı Qurani Kərimdə tamamlanır və yer üzünün bütün insanlarına aid olur. İslamda Tövhid bütün insanları birləşdirir. Qurani Kərimin fəlsəfəsi də bu birləşdiricilik missiyasında meydana çıxır və zaman-zaman müasirlik qazanır.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin müəllifi İslam Tövhidinin bu birləşdiricilik missiyasından çıxış edir, onun fəlsəfəsinə söykənir:

A.Şaiq Yerini, Göyün Allah tərəfindən yaradılmasına inamı, bir olan Allah ətrafında birləşməyi insanlığın üzərinə düşən baş vəzifə, insanlığı qurtaracaq, xilas edəcək yol hesab edir. “Bir günəş” metaforası “bir olan Allah”ı nəzərdə tutur və bu bənzətmə bütün məntiqi, məna və mahiyyəti ilə Qurani Kərimə istinad edir. Çünki nur, işıq, sözün həqiqi mənasında, Günəşin sifəti, mahiyyəti və missiyasıdır, məcazi mənada bir olan Allahın sifəti, mahiyyəti və missiyasıdır. Günəş və bir olan Allah əlaqələrinin bağlılıqları Qurani Kərimdə bütün təfərrüatı ilə yer alır. Ən Nur surəsində deyilir:

“Allah göylərin və yerin nurudur (Kainatı yaradıb ona nur verən, yer və göy əhlinə haqq yolu göstərən xalığıdır). Onun (Peyğəmbərimizin və möminlərin qəlbində olan) nuru, içində çırağ olan bir taxçaya (çıraqdana) bənzər; taxçadakı o çırağ bir qəndilin içindədir, o qəndil isə, sanki parlaq bir ulduzdur. O çırağ nə şərqdə, nə də qərbdə (aləmin ortasında) olan mübarək bir zeytun ağacından yandırılır. (Şərqdə deyildir ki, günəş batdıqda, qərbdə də deyildir ki, günəş doğduqca qaranlıqda qalsın). Onun (zeytun ağacının) yağı özünə od toxunmasa da, sanki (haradasa) işıq saçır. O, nur üstündə nurdur. Allah dilədiyini öz nurunu qovuşdurur (istədiyinə öz nurunu bəxş edib cənnət yolu ilə İslam dininə yönəldir...)” (35-ci ayə).

A.Şaiq yazır:

İstər-istəməz ortaya sual çıxır. Dil ayrılığı, məkan, mühit fərqi, ayrı-ayrı məkanlarda yaşamağımız, dünyanın dörd tərəfinə yayılmağımız bizi nə üçün ayıra bilməz? Bütün bu fərqlərə baxmayaraq biz birik. A.Şaiqin söykəndiyi məntiq hansıdır? A.Şaiq hansı məntiqlə, hansı fəlsəfə ilə bəşəriyyəti bütün bu ayrılıqların fəvqində görür? Ümumiyyətlə, bütün bu ayrılıqların hamısından yüksəkdə dayanan və insanları birləşdirən bir qüvvə varmı? Romantik şair bütün bu suallara öz şeirində tam məntiqi, heç bir şübhəyə yer qoymayan bir cavab verir. Daha doğrusu, A.Şaiqin şeiri başdan başa bu suala verilən cavabdır.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz”, ona görə də:

Bizi birləşdirən zərrəsi olduğumuz Günəşdən – bizi yaradan Allahdan içimizə düşən işıqdır, nurdur. Bu nur Allah sevgisidir, bir olan Allaha inam və iman gətirməkdir. Bir olan Allaha inam və imanımızda bütöv olarıqsa, içimizdə daim ilahi bir nur yanar və o nur bizi birləşdirər.

“Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeiri dünyanın qan dənizinə, Ə.Hüseynzadənin təbiri ilə desək, “qətlgaha” çevrildiyi zamanda insanı “ancaq içində yanan Allah nuru xilas edə bilər” inamını önə çıxarır.

İlkin araşdırmalar göstərir ki, bu inam nəinki “Həpimiz bir günəşin zərrəsiyiz” şeirinin, nəinki A.Şaiqin yaradıcılığının, eyni zamanda, bütün Azərbaycan romantizminin və hətta realizminin fəlsəfi əsasında dayanır, estetik düşüncənin istiqamətini müəyyənləşdirir. Nəhayət, bunu görməyin, ədəbiyyatımızın həqiqi sifəti kimi ortaya çıxarmış vaxtı yetişmişdir.